

CITATION: 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildiriler Kitabı, 9-11 Nisan 2018, İstanbul-TÜRKİYE

ISBN: 978-605-2132-21-0

DOI: 10.21733/ibad.419820

OSMANLI SON DÖNEM ÇOCUKLARA YÖNELİK YAZILMIŞ BİR İLMİHAL ÜZERİNE İNCELEME (MÜSLÜMAN ÇOCUK YENİ İLMİHALİ ÖRNEĞİ)

Halise Kader ZENGİN¹

Özet

İkinci Meşrutiyet dönemi siyasi, sosyal, kültürel anlamda Osmanlı Devleti'nin çalkantılı ve en karmaşık geçirdiği dönemlerden biridir. Her anlamda yeni atılımlar yapılmaya başlanmış, oluşturulan gruplarla birlikte gelişme ve değişimler görülmüştür. Yazılı basında artış fikirlerin serbestçe ifade edilmesine ve yaygınlaştırılmasına imkân tanımıştır. Gazete ve dergilerin çoğalması, halka yönelik kitaplardaki çeşitlilik de bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca eğitim alanında batı tarzı okulların açılmasıyla birlikte, eğitimde modernleşme ve değişmelerin görüldüğü bir dönemdir. Modern tarzdaki okullar, eğitim öğretim yöntemlerin, ders araç gereçlerinin gelişmesine de etki etmiştir. Batı tarzdaki okullarla birlikte din eğitiminde de düzenlemeler yapılması gündeme gelmiş, 1904 tarihinde, hükümet tarafından hazırlanan bir teklifte, Müslüman mekteplerinde yapılan eğitimin dinî his ve inançları kuvvetlendirecek şekilde yapılandırılması istenmiş, ibtidai mekteplerle rüştiyelerde İslâm öğretimine özellikle önem verilmesi, idadilerde ve yüksekokullarda dinî ve ilmi gelişmelerin birlikte yürütülmesi, İslâm dinine aykırı konular içeren çeşitli tercüme kitaplarının yasaklanması konuları üzerinde durulmuştur. Bu dönemde özellikle iptidai ve rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere ilmihallerin yazıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminde yazılmış olan bu tür ilmihaller içerisinde Osmanlıca "Müslüman Çocuk Yeni İlmihali" (1910/1911) incelenecektir. Çalışma kapsamında ilmihalin dönemin eğitimde yenileşme hareketleri içerisinde nereye oturduğu sorgulanacak, içerik ve yöntem açısından değerlendirilecektir. Çocuklara yönelik yazılmış olan bu ilmihalin yetişkin ilmihallerinden farkı ya da benzeştiği noktalar tespit edilerek yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, İlmihal, Osmanlı, II. Meşrutiyet

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author, Dr. Öğr. Ü., Ankara Üniversitesi, Türkiye, kzengin@divinity.ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9011-6933.

A STUDY ON A WRITTEN İLMİHAL FOR CHILDREN AT THE LAST OTTOMAN (ON THE EXAMPLE MUSLIM CHILDREN'S NEW İLMİHAL)

Abstract

The second Constitutional period is one of the turbulent and most complex periods of the Ottoman Empire in political, social and cultural terms. New leaps have been made in each area, and developments and changes have been seen with the groups that have been created. Freedom of expression and dissemination of ideas has also increased with the increase of written press. The diversity of newspapers and magazines and the diversity of books for the public can be considered as well. In addition, modernization and changes in education have been seen with the opening of western-style schools in the field of education. Modern-style schools have also influenced the development of teaching methods and teaching materials. It has come to the agenda to make arrangements in religious education together with Western schools, and in 1904, a proposal was prepared by the government. In this proposal, it is desirable that the education in the Muslim schools be structured in such a way as to strengthen their religious feelings and beliefs. In the same proposal, it was demanded to give special importance to Islamic education in primary schools and primary schools, to carry out religious and scientific developments in idols and high schools together, and to prohibit various translation books containing contradictory statements on Islamic religion. In this period, especially in primary schools and early middlings, ilmihalar was written to be taught. In this study, will be examined that "Muslim Children's New İlmihal" (1910/1911), a scripture The Ottoman that written during perid of the Second Constitutional Monarchy. Within the scope of the study, the place of learning will be questioned and evaluated in terms of content and method. This ilmihal written for children will be interpreted by identifying and identifying points that are similar to or similar to the adult ilmihal.

Keywords: Child, İlmihal (A Concise Manual For Basic Islamic Teachings), Ottoman, The Period of the Second Constitutional Monarchy

GİRİŞ

İncelenen ilmihal II. Meşrutiyet dönemine ait bir eserdir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilip Mehmet Reşat'ın (1909-1918) tahta geçtiği dönemdir. II. Abdülhamit döneminde başlayan modernleşme, itaat eden, Padişaha ve sultana bağlılığını ifade eden insan oluşturma çabası, sağlam inanç ve itikat sahibi bireyler yetiştirme gayreti II. Meşrutiyet döneminde devam etmiştir. Yenileşme ve değişmeye devam edilirken devralınan eğitim mirasının eksiklikleri giderilmeye çalışılmış, eğitim daha merkezî hale getirilmeye çalışılmıştır. Avrupa'da uygulanan birçok eğitim teorisinin bu dönemde uygulanması için çaba gösterilmiştir. (Gündüz, 2013:83,99) Bu dönem aynı zamanda siyasi ve fikir hayatının canlandığı, yayın özgürlüğünün yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde eğitimle ilgili tartışılan konular arasında; 1. Siyasi akımlar (Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık vb.) 2. Milli ve kültürel eğitim 3. Seçkinler eğitimi-kitle eğitimi 4. Anglo-sakson eğitimi (Pragmatizm) 5. Toplumu kurtarıcı öğretmen görüşü 6. Kızların eğitimi 7. Halk eğitimi 8. İş, üretim, köy ve çevre eğitimi 9.Eğitimde çocuktan hareket 10. Beden eğitimi (Akyüz, 2012: 265) bulunmaktadır.

Kızlar için ilk kez bir yükseköğretim kurumunun açılması, ilk resmi anaokullarının kurulması, sıbyan mekteplerinin çoğunun kapatılması, medreselerin ıslahı için teşebbüslerin olması, öğretmenlerin mesleki örgütler kurması, programlara hayata dönük derslerin girmesi, batılı eğitimcilerin fikir ve yöntemlerinin daha iyi tanınması, pedagoji ve eğitimin toplumda gittikçe saygı uyandırması eğitim alanına ilişkin yeniliklerdir. Şüphesiz bunlara ek olarak öğretimde kitap ve hafızanın yerine tabiat, eşya, olay ve deneyin girmesi, öğretmen ve kitaptan gözleme ve öğrencinin kendisinin araştırıp bulmasına dayanan metotların kullanılmaya başlanması eğitimde yöntem ve tekniğe ilişkin önemli adımlardır. (Akyüz, 2012: 266)

Dönemin başından Balkan savaşlarına kadar Osmanlılık ve Osmanlı insan tipi ülke insanlarını birarada tutabilecek bir unsur olarak görülmüş ve eğitimde de gerek ders amaçları ve ders kitaplarında işlenen muhtevalarda yerini almıştır. Balkan savaşlarıyla beraber ise bu fikirden vazgeçilmiş ve Türkçülük idealine dönülmüştür. Bu akımla beraber “çocuğun artık, geleneksel değerler dışında bir “birey” ve bir “vatandaş” olarak görülmeye ve algılanmaya başlaması...” anlamına gelecektir. (Akyüz, 2012: 266-267) Bu dönemi eğitimde milliliğe vurgu yapılan dönem olarak kabul edebiliriz.

İlköğretim seviyesinde sıbyan mekteplerinde 1824 II. Mahmut zamanında çıkartılan “ta’lim-i sıbyan” fermanıyla çocuklara dini bilgilerin okutulması şart koşulmuş, bu fermanla beraber çocuklara öğretmenlerin iyi bir şekilde Kur’an öğretmeleri, ardından yeteneklerine göre tecvid ve ilmihal okutmaları, İslam’ın şartlarını ve kaidelerini öğretmeleri istenmiştir. Tanzimat’tan sonra ise ibtidai mekteplerinde elifba, Kur’an-ı Kerim, tecvid, ilmihal, ahlak, sarf-ı Osmani, muhtasar coğrafya-ı Osmani, hesap ve hüsn-i hat derslerine yer verilmiştir. (Zengin, 1997: 25, 39, 43,61-70)

1904 yılında hükümet tarafından hazırlanan bir teklifte Müslüman mekteplerinde eğitimin dinî his inançları kuvvetlendirecek şekilde yapılandırılması, ibtidai mekteplerinde İslam öğretimin özellikle önem verilmesi istenmiştir.(Yakut, 2014: 23) 1907-1908 ders yılında ibtidailerin programları daha önceleri olduğu gibi yeniden düzenlenmiş ihtiyat sınıfı ve üç sene olarak planlanmıştır. (Mehmedoğlu, 2001:115)

Dersler	İhtiyat Sınıfı	I.Sene	II. Sene	III. Sene
Elifba	12	-	-	-
Ecza-ı Şerife ve Kur’an-ı Kerim	-	6	5	6
Tecvid	-	-	2	-
İlmihal	-	3	3	2
Kıraat	-	6	4	3
İmla	-	5	3	2
Muhtasar Sarf ve Nahiv	-	-	-	-
Hesap	6	3	3	2
Tarih	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	1	1
Malumat-1 Medeniyye ve Ahlakiyye	-	-	-	1
Malumat-1 Fenniyye ve Sıhhiyye	-	-	-	1
Elişleri (Kızlar için)	2	2	2	2
Hüsn-i Hat	6	1	1	1

Toplam (kızlar için)	26	26	26	26
Toplam (erkekler için)	24	24	24	24

Tablo: İbtidailerin Ders Programı

II. Abdülhamit döneminde din ve ahlak eğitimi konusunda Tanzimat dönemine göre daha mesafe kat edilmiştir. Rehber-i Ahlak, Bergüzar-ı Ahlak kitapların yazıldığı ayrıca Rüştüyelerde okutulmak üzere İlmihallerin yazıldığı bilinmektedir. (Yakut, 2014: 23) Ayrıca Heybeliada’da açılan “Sebilürreşad Mekteb-i İbtidaisi” dönemin tartıştığı fikirlerin özellikle din eğitimine ağırlık verilmesi gerektiği fikrinin somut icraatı olmuştur. Bu okulda diğer ibtidailerde okutulan dinî derslerden daha fazla ders okutulmaya başlanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde eğitimin iyileştirilmesine yönelik çeşitli siyasi akımların temsilcileri - Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık gibi- fikir beyan etmişlerdir. Bu dönemde dinî içerikli derslerin saatinin artırılması, mektep ve medreselerin birleştirilmesi, dinî eğitim veren hocaların yetiştirilmesi, ders kitaplarının iyileştirilmesi vb. konularda öneriler getirilmiştir. Türkçülük akımı içinde kendine yer bulan önemli şahıslardan birisi de İbrahim Hilmi Çığıracan ya da Tüccarzade İbrahim Hilmi’dir. İbrahim Hilmi 1896 yılında İslam Kitaphanesi’ni kurmasının yanı sıra çok sayıda kitabın neşredilmesinde katkısı olmuştur. Ayrıca ilk resimli günlük gazete olan Millet’i çıkarmıştır. Tefsir ve meal kitaplarının yanında okul kitapları da kaleme almış ve neşretmiştir. (Ocak, 2003)

Batılılaşma konusundaki fikirleri onun dönemin tartışılan fikir akımları içinde nereye oturduğunu da göstermektedir: “Çağın gerekleri ve gelişmeleri ile şekil ve kıyafetimiz, düşünce ve duyu tarzımız, şahsiyet ve ruh eğitimimiz tamamen değişebilir. Fakat iki esaslı şeyimiz vardır ki, onlar kesinlikle değişmeyecektir, kalp ve imanımız. Avrupalılaşmakta nereye varırsak varalım, adet ve geleneklerimizden ne kadar uzaklaşırsak uzaklaşalım, yalnız iki şeyde sonsuza kadar kararlı kalacağız ki; o da millet duygumuz ve dinimizdir. Biz ve bizden sonraki gelecek insanlar, daima milletiyle övünecek, Müslümanlığıyla iftihar edecektir.” (Hilmi, 1997: 187) Hilmi, Avrupalılaşmayı hiçbir zaman dinine aykırı bulmadığını dile getirirken, bunun toplumsal bilimlerle ve genel eğitimle ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir. Bunun içerisinde de din ve milliyet duygularının yer aldığını ifade etmektedir. (Hilmi, 1997:186-187)

İbrahim Hilmi’nin Turancılık anlayışı aynı zamanda dine yaklaşımını da aydınlatmaktadır. Osmanlı milliyet ve kavmiyet fikriyle hareket etseydi kötü sonuçlarla karşılaşmazdı. Din, milliyetçilik anlayışının uygulanmasında bir araç olabilirken, Osmanlı amaç olarak dini benimsemiştir. Asıl amaç Pantürkizm olmalıdır ki, Türkler bir dil, edebiyatla bir amaç çevresinde ve Turan gayesinde birleşsinsin. Bu amaç hem İslamiyeti kurtaracak hem de düşmanlarından intikam alacaktır. Turan sınırı ise; doğuda Çin seddi, Asya’nın büyük bir kısmı Rusya, Şark ve Cenub’u içine alan Kafkaslar ve Azerbeycan’dan geçerek Makedonya’nın batı sınırlarına dayanan bir coğrafyadır. (Erşahin, 2004:61)

Öğretmenlerin halka milliyetçilik duygusunu kazandırmasının, mili his ve şuuru vermesinin önemine değinen Hilmi, ancak bu şekilde milletin uyandırılacağını belirtir. (Hilmi, 2000:36) Eğitimin milli duygularla örülü olmasını ister. Öğrencilerin ruhlarında vatanperverlik, milliyet ve ilerleme duygusu okullarda uyandırılmalıdır. Milli terbiye okullarda kazandırılmalıdır ki bununla yöneticilere sadakat, kanunlar ve mevzuata itaat, ordu ve donanma gibi çeşitli müesseselere saygı, en büyüğünden en küçüğüne varıncaya kadar atalara saygı ve sevgi milli terbiyenin özellikleridir. Dini terbiyenin eksik olması milli terbiyeyi de etkileyecektir. Milli terbiye sağlam ahlaka dayanmalıdır. (Hilmi, 2009:86) Kendisi de yazdığı ders kitaplarında, ahlak risalelerinde milli bir gayeyi hedeflediğini belirtmektedir. “Çocuklarda fikir teşebbüsü uyandırmak, ocağını ve ailesini sevmek, vatanını düşünmek, milletin şan ve

şerefinin yükselmesine çalışmak, ziraat, zanaat ve ticaret maksadıyla yetişmek, yaşadığı memleket ve çevreye gönül bağlamak mektep yayımlarımızın en esaslı bir programdır” demektedir. (Hilmi, 2000: 45)

Bu çalışmada yukarıda verdiğim dönem özellikleri ve İbrahim Hilmi'nin siyasi ve ilmi fikirleri nedeniyle onun yazdığı Osmanlıca “Müslüman Çocuk Yeni İlmihali” (1910/1911) incelenmiştir. Çalışma kapsamında ilmihalin dönemin eğitimde yenileşme hareketleri içerisinde nereye oturduğu sorgulanmaya, din eğitimi bilimi ışığında eserin içeriği ve yöntemi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çocuklara yönelik yazılmış olan bu ilmihalin yetişkin ilmihallerinden farkı ya da benzeştiği noktalar nitel araştırma yaklaşımı ve içerik analizi yoluyla tespit edilerek yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

1. Eser: Osmanlıca kaleme alınan eserin baş kısmında “Küçük çocuklara akaidi talim eder, tertibi güzel, yazılışı sadedir.” denilerek kapağında şu bilgilere yer verilmiştir: Muharriri, Tabi' ve naşiri Tüccar zade İbrahim Hilmi'dir. Eser Üçüncü Tab' dır. “İlk Tab'nın tarihi Hakkı Telifi kanununun neşrinden iki ay sonradır.” Denilmektedir. Ağustos 1326 yani Miladi 1910 yılına aittir. İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır. Esre toplam 32 sayfadır.

2. İçerik ve Yapısı: Eser içinde işlenen konular: Müslümanlık, Tanrı Teâla, İnsan, Peygamber, Peygamberimiz, Sair Peygamberler, Müslümanlık, Kelime-i Şehadet, İman, İmanın Şartları, İslam'ın Binası, (1. Kelime-i Şehadet, 2. Namaz – beş vakit namaz, Cuma ve bayram namazları, teravîh ve cenaze namazları-, 3. Oruç, 4. Hac, 5. Zekât), Efali Mükellefin, Abdest almak, Namaz kılmak, Mezhep, Taleb-i İlm, Fedail-i ve ahlakı İslamiyye, Fena Şeyler'dir. Kitabın sonunda ise Fatiha suresi, Ayetel Kürsi, Asr suresi, Kevser, Nasr, İhlas, Felak, Nas, Sûbhaneke duası, Tahiyat duası, Salli Barik duaları, Kunut duası, Salatı Tuncina duasına Arapça yazılışlarıyla yer verilmiştir.

- İçeriğin ezberlenecek ifade kalıplarıyla doldurulması ve çocuğun seviyesince açıklanmaması

• Müslümanlık konusu işlenirken şu cümlelere yer verilmiştir: “Allah'ın birliğine, Muhammed Mustafa Sallallahu Aleyhi ve sellem efendimizin peygamberimiz olduğuna ve bundan sonra başka nebi gelmeyeceğine ve bu peygamber zîşanın bütün emirlerine inanıp iman etmeğe Müslümanlık derler.” (s. 7)

Benzer şekilde İman konusu: “Peygamber Zîşanımız Hak Teâla hazretlerinden olup bize eriştirdiği ve bildirdiği şeyleri kalb ile tasdik, dil ile ikrar etmeğe iman derler. İmanı olmayan Müslüman olmaz.” (s.7) şeklinde açıklanmıştır.

• Kur'an'ı Kerim hakkında bilgilendirme yapılırken, çocuğa belli cümleler adeta ezberletilmeye çalışılmaktadır. “...Kurani kerim Allah Teala'nın bütün emirlerini ahkamı ilahiyesini, biz insanları mesud edecek şeraiti, ibretimiz kıssaları en büyük mevzuları, müessir duaları ihtiva eder...” (s.9)

• Peygamberlere inanmak konusunda ifade edilenler yine açıklayıcı ve çocuğun anlaşılmasına yönelik olmaktan uzaktır : “Bütün peygamberlerin efdali ve cenabı hakkın en ziyade sevgilisi bizim peygamberimiz Hazreti Muhammed'dir. Hazreti Muhammed ahir zaman peygamberidir. Kendilerinden sonra dünyayı hiçbir peygamber gelmedi ve gelmeyecektir. Çünkü dini İslam haktır ve paktır. Şeriatımız, ahkâmı celile-i diniyemizi dünyanın sonuna kadar bakidir. Her Müslim dinini sevmeli, dünyanın intişarına, Müslümanların çoğalmasına çalışmalıdır. Sevgili peygamberimiz hepimizin nuru didesidir.” (s.10)

• Mezhep konusu da ezber içerikli ve açıklama yapılmadan öğrencilere sunulmuştur. Bu konuda ilmihalde yer alan ifadeler şöyledir: “Mezhep itikadın tariki yani yolu demektir. Bizim

itikatta mezhebimiz ehli sünnet vel cemaat mezhebidir. Amelde mezhebimiz İmam Azam Ebu Hanife rahmetullah teala aleyhi hazretlerinin mezhebidir.” (s.22)

- **İnancı ahlakla birleştirme, kültürel kodlarla bağdaştırma, itaat eder nesil yetiştirme**

İmanın Şartları işlenirken, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmak konusunda açıklamalar yapılmıştır. Buna ek olarak Allah korkusuyla itaatkâr nesil yetiştirmek hedeflenmiştir “Kalbi saf ve temiz düşüncesi doğru olan bir adam Allah’ın büyüklüğüne inanarak, kudreti ilahiyesini düşünerek kendisini en büyük fenalıklardan korur. Nacar kaldığı zaman cenabı haktan temenniyatta bulunur. Allah korkusu onu her işte doğruluğa alıştıtır. Allahtan korkan çocuklar valide ve peygamberine itaat ederler ve daima uslu olurlar.” (s.8)

- **Çalışmaya teşvik**

• Ahirete inanmak konusu işlenirken “... İşte bu dünya mevakkittir ve insana hiçbir vakit baki değildir. Fakat her insan ebediyyen yaşayacakmış gibi çalışmağa, namuskarane yaşamaya mecburdur. Dünya baki değilmiş diye yan gelip oturmak, zevk ve sefa sürmek hem nefsine hem Allaha karşı günahdır. Çünkü herkes çalışmakla çalışarak kazanmakla mükelleftir. Atalarımız sekiz günlük ömre dokuz günlük nafaka lazımdır derler.” (s.10)

• Beş vakit namaz konusunun izahı yapılırken özellikle sabah namazından sonra ders çalışmaya öğrenciler teşvik edilir. “Sabah namazı geceleyin yatakta uyuyan vücudumuzu harekete getirir, bize kuvvet ve çeviklik verir. Sabahleyin zihin açık olduğu için insan daha ziyade sükunetle düşünür, kalbini Allaha açar bütün sıfatıyla tazarruatta bulunur. Sabah namazını kıldıktan sonra çalışan çocukların zihnine ders daha iyi girer. Böyle çocuklar sınıfta daima birinci çıkar.” (s.17)

- **İyi insan olmaya, uyumlu kişilik oluşturmaya teşvik**

• Ahiret konusu anlatılırken iyi insan olarak kabul görmek için çalışmaya vurgu yapılmıştır. “...Kimseye fenalık yapmamalı, kimsenin hakkına, malına, namusuna tecavüz etmemeli ve herkese iyilik yaparak kendini sevdirmeye çalışmalıdır.” (s. 11)

• Oruç konusunda izah yapılırken, orucun faydasının iyi adam olmaya kadar getirildiği görülmüştür. Hilmi şunları söyler: “...Evvla senede bir defa karnı boş tutmak hafızayı sıhaya pek muvafıktır. Bir makine dinlenmeğe, bir vapur senede birkaç gün işlememeğe nasıl mecbur ise daima yiyip içen bir insanda senede bir ay az yemeğe riyazata muhtaçtır. Bir de oruç insanın nefsini zapta ta 12 saat hiçbir şey yedirmeksizin zapta kadirdir. İnsan nefsini böyle sıkıştırmalıdır. Her kim ki nefsini zapt etmeğe, hevasatını yenmeğe galip gelirse o kimse herşeyde ilerler ve terakki eder. Tam bir adam olur. Oruç kadar insanı kendi kendine hâkim ettiren hiçbir şey yoktur.” (s.18)

• İlmihalın sonlarına doğru Hilmi, Fedaili ve Ahlaki İslamiyye diye bir başlık atar ve öğrencileri insanı kâmil olma yönünde teşvik eder. Belli ilkeleri sıralar ve bunlara uyulmasını ister. İnançla ilgili hususların yanı sıra; “Padişahı sev”, “Vatanını düşün”, “Kanuna itaat et”, “Hür ve serbest ol”, “Herkesle kardeş ol”, “Cesur ve Şeci’ ol”, “Kendi Kendine Düşün”, “Cömert ol”, “daima Çalış”, “Asker ol” gibi milli duyguları ve vatandaşlık anlayışını içeren öğütlerde bulunur.(s.25-27) Öğrencilerin kaçınmasını istediği davranış modelleri ise; “yalan söylemek”, “çalışmamak”, “tembellik etmek”, “padişaha kanuna asi olmak”, “rüşvet alıp vermek”, “sefahatte yani başıboş parasını yiyip bitirmek”, “çalışmağa kudreti olduğu halde dilenmek” gibi olumsuzlukları sıralar. (s.28)

- **Çocuğun psikolojisine ve dinî gelişimine uygun olmayan içerik**

• Melekler konusu açıklanırken “Cenabı hakkın melaikeleri vardır. Bunlar havadan hafif birer mahluk-u nuranilerdir. İnsana istedikleri şekil ve kaftede görünebilirler. Bunlarda erkeklik ve dişilik, yemek içmek hassaları yoktur. İnsanların yapamayacağı büyük büyük işleri görürler.

Daima Tanrı Teala'nın emrine hazır ve matba' bulunurlar. Hak dilediği hizmette onları kullanır.”denilmiştir. (s.9)

Çocukların havadan hafif ve nur özellikteki varlıkları algılaması zor görünmektedir. Oldukça soyut ifade içermektedir. Aynı şekilde insana istedikleri şekilde görülmesi çocuk psikolojisi için sakınca oluşturabilir.

- Ahirete inanmak konusu anlatılırken içeriğin çocuğun psikolojisini bozacak içerikte yapılandırıldığı görülmektedir: “Herkes bilir ki bu dünya kimseye baki değildir. Ne kadar yaşayacak olursa mutlaka bir gün öleceğiz, ahirete gideceğiz. Fakat bir insan öldükten sonra vücudu çürüyüp toprak olsa ve kemikleri yine bu toprağa karışsa yevmi ahirette eczayı bedeni cem' olunarak bittekrar dirilecektir. Cümle Nebi Adem bir araya dolanıp kendilerinden dünyada işledikleri iyi ve kötü işlerin hesabı sorulacak, ameli iyi olanlar cennete, fenalık yapmış olanlar da cehenneme gideceklerdir. Kâfirler ebedi olarak kalacak, imanını kurtarıp da tevbesiz olan kimseler günahlarının çokluk ve azlığına göre yanacaktır.

Hasılı ahirette, yevmi mahşerde herkes işlediği günahların cezasını çekecek, Allah'ın adaleti kendisini gösterecektir. Ancak Hazreti Peygamber Sallallahu Aleyhi Vessellem efendimiz önünde günahkâr kulları için şefaate edecektir.” (s.10)

Bedenin çürüyüp toprak olması, tekrar dirilmesi, cennet ve cehennem, yanmak, kâfir, peygamberin şefaati gibi konular hem soyut hem de çok hassas konulardır. Dikkatle açıklanarak çocukların dinî gelişimleri göz önünde bulundurularak aşamalı olarak onlara kazandırılmalıdır.

- Kader konusu da zor konular arasında yer alır. Çocuğun seviyesinde anlatılması, gelişmelerinin dikkate alınması gerekmektedir. İbrahim Hilmi bu konuda şunları söylemiştir:

“Dünyada bilcümle iyilikler ve kötülükler her ne olursa olsun hep Allah Teala hazretlerinin taktiri yani dilemesi ve yaratmasıyla olur. Mesela bir insan bir işe başlar ve onu bitirmeğe azim ederek çalışırsa cenabı hak onun fiilini yaratır ve işini meydana getirir. Şu kadar ki yapacağı iş Allah Teala'nın rızasına uymalıdır.

Hayırlı işleri, insaniyete, mebni nevine faidesi olan bilcümle işleri cenabı hak kolaylaştırır. Fakat insanın da azim ve karar sahibi olması şarttır. Herhangi işte sabır ve sebatla, Allaha tevekkül ile inat edercesine çalışır, her türlü sıkıntılara katlanır, işin sonunu götürmeğe uğraşırsa elbette Cenabı hak böyle gayretleri ve çalışkan bir adamın işini kolaylaştırır.

Eğer yaptığı ve çalıştığı iş yani amel salih olmazsa başkalarına kötülük etmek için uğraşırsa cenabı hakkın akabine müstehak olur. Hatta fena adamların fenalıkları yanına kar kalır. Birçok fena adamlar cezasını ahirete gitmeden bu dünyada görürler. Çünkü Allah azımuşşan fena huylu fena fikirli adamların fenalıklarını hiçbir vakit cezasız bırakmaz. Hayır ve şer Allah'tandır demek o hayır ve şerri işleyen insanın azim ve kaskına, iradei cüziyyesine sureti istimaline göre demektir. İyiliğe azim eden iyilik kötülüğe azim eden kötülük bulur.” (s.11-12)

- Eserin'in girişinde diğer ilmihalleri çocuğun seviyesine uygun olmamakla eleştiren Hilmi, Efali mükellifin konusunu işlerken zaman zaman kendisi de benzer hatalara düşmüştür. Kız ve erkek çocuğun akıl baliğ olduktan sonra mükellef olduğunu söyler (s.19) ve Namazın farzlarını belirttiği yerde “Abdestsizse abdest almak, cünüp ise gusül etmek” şartını sayar. Bu konuda açıklamaya da yer vermez. (s.22)

- Diğer din ve inançlara yönelik dışlayıcı içerik

Kitaplara inanmak konusunda, Kur'an'ı Kerim hakkında bilgi verilirken özellikle dört büyük kitap zikredilir. Bu bağlamda diğer din ve mezheplerle ilgili sübjektif /dışlayıcı bir yaklaşım sergilenmiştir: “Vaktiyle Araplar İslamiyet'i kabulden evvel birçok parlak sözler ve

kasideler söylerler ve bunlar içinde en ziyade makbule geçen Araplar ezberleyerek şaire hürmette bulunurlardı. Kur'an'ı Kerim'in inzalinde bu büyük Arap şairleri Kur'an'ı Kerim'e benzer sözler söylemeğe çalışmışlar ise de bir iki kelimeyi bir araya getirip de mushafı şerifin bir ayetini bile taklit edememişler ve o vakit Kur'an'ı Azimu-ş Şan'ın kelimullah olduğunu bütün kalpleriyle tasdik etmişlerdi. Kitabı mukaddeseden birçoğu ortadan kaybolmuş olduğundan yalnız Hıristiyanların elinde bulunan İncil, Yahudiler'in amel oldukları Tevrat elde tedavül etmekte ise de Kur'an'ı Kerim'den başka hiçbir kitap asırlarca ezberden ezberle muhafaza edilmemiş olduğu için pek çok tahrifata uğramıştır. Zaten Hıristiyan ve Museviler arasındaki din ihtilafının, başka başka mezheplere tabi olmalarının sebebi de hep kitaplarının tahrif edilmiş olmasıdır.” (s.10)

3. Yöntem: Eserin giriş kısmında İbrahim Hilmi niçin ilmihal yazdığını açıklarken, ilmihali yazmada dikkat ettiği yaklaşımı ve muzdarip olduğu durumları da açıklamıştır:

“Mekteb kitabları tab'ana başlar başlamaz tabi bu yolda yazılmış bütün asarı okumak tetkik eylemek icap etti. Bu asarı matbuayı okudukça ağlayacağım geldi. Büyüklerce kitap tab' edildiği halde 997'si birbirinin kopyasıdır, birbirinin aynı gördüm. O vakit bu millete acıdım, maarifin niçin terk etmediğini, evladı vatanın niçin cahil kaldığını anladım. Yazıklar olsun kitapçılarımıza. Ekserisi, bu fakir zavallı evladı müstakbelin nafakalarından arttırılıp verilen paraları soymak, servet yapmak için kitap neşriyatını sarfi emtia, emtiayı ticariyye şekline sokarak müteneffa olmak için çalışmışlar.”

“Maarifimiz böyle giderse bittabi önümüz yeni uçurumdur. Fakat biz çalışacağız, ümmeti islamiyyenin gözünü açacağız. Evladımızı iyi yetiştirmek için her türlü fedakârlığı ihtiyardan geri durmayacağız. Terbiyeyi diniyye ve hissiyatı milliyemizi artık evladımızı müsekkinet ve cehalet içinde bırakmaya müsaade edemez.”

“Bir milletin terakki ve ihyası maarifle daha doğrusu maarifi iptidasının ıslahıyla mümkündür. Artık elif ba ve kıraatlerimizi bir dereceye kadar düzelttik. Tahsili daha basit bir şekle sokabildik.

Fakat ilmihallerimizdeki o garabet, o çetinlik nedir?

Mekatibi iptidaiyye programlarında mevcut ilmihallerin maaniyesini idadi talebesi bile anlamakta müşkilat çekiyor, saniyen henüz mebadiyi hayatta (hayatın başında) bulunan bir çocuğa hayız vesaireden bahsetmek, dini mübini islamimiyye çocuklara körü körüne anlatmak nasıl olur anlayamadım.

Bir de kitapların tertibi o kadar fena, o kadar karışıkki zavallı çocuk on sene okusa dini mübini hakkında esaslı bir şey öğrenemeyecek.

İşte bir hissi dindarane ve hamiyetmendane ile mevcut ilmihalleri bir şekil müntazama sokarak ve sadeleştirerek bir kat daha izah eyledim. Bazı yerlerini bil iltizam izah ettim. Bu izahlar istenirse okutturulur. Yahut hoca efendi tarafından tahrir olunur, yahut büsbütün terk eyleyebilir. Abidi acizin bu hususdaki ademi ihtisası münasebetiyle bazı hatalara duçar olması menhuzdur. Binaen aleyh erbabı diyanetimizden herhangi şifahen veya tahriren ihtiratta bulunursa hem kendilerine minnettar kalır, hem de tabi olundukça derhal tashis eylerim. Maksad dinimize milletimize hizmettir. Cenabı hak cümlemizi amellerimize göre muvaffak bil hayr eylesin amin”.

• Konular işlenirken her bir konuyla alakalı olarak sayfaların altında sorulara yer verilmektedir. Mesela Müslüman Çocuk ve Tanrı Teâla konularını açıkladıktan sonra altta öğrenciye verilen sorular şunlardır: “ Sen nesen? İslamlık şerefi ve faydası nedir? Dünyayı ve bütün mahlûkatı kim yarattı?” (s. 4)

4. Dil ve Anlatım:

İbrahim Hilmi'nin kullandığı cümlelerin aslında basit ve sade olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte çocukların dil ve bilişsel gelişimine uygun olmayacak içerikleri bulmakta mümkündür. Dini kavramları zaman zaman açıklama yapmaksızın kullanmıştır.

Bazı metinlerin altında “Lügat” a yer vermiştir. Mesela İmanın Şartlarını işlerken “Şahadet: İkrar ve tasdik etmek, Hayr: İyilik, iyi iş, Şer: Kötülük, kötü ve fena iş” olarak açıklanmıştır. (s. 8) Ayrıca belli konuları açıklama ihtiyacı duyduğunda genel bilgileri sıraladıktan sonra “İzah” başlığı altında açıklama ve kısmen örneklere yer vermiştir.

SONUÇ

İbrahim Hilmi'nin Çocuklara Yönelik İlmihali sade ve basit cümlelerden oluşturmasına karşın içeriğin ağırlıklı olarak yetişkin ilmihalindeki muhtevayla ve mantıkla benzeştiği sonucuna varılmıştır. İslam'ın şartı, imanın şartı, efali mükellefin, ezberlenecek dua ve sureler gibi konular yetişkin ilmihalindeki benzer içerikle sunulmuştur.

İçeriğin sunumunda bazı muhtevaların ezberlenecek ifade kalıplarıyla doldurulması ve çocuğun seviyesince açıklanmaması, inancı ahlakla birleştirmesi, kültürel kodlarla bağdaştırması, itaat eder nesil yetiştirme amacı gütmesi, öğrencileri çalışmaya teşvik etmesi, İyi insan olmaya, uyumlu kişilik oluşturmaya yönlendirmesi, çocuğun psikolojisine ve dinî gelişimine uygun olmayan içerikleri ilmihal konuları arasında yer vermesi ve diğer din ve inançlara yönelik dışlayıcı bir yaklaşım sergilemesi, kendine has özellik olarak nitelendirilebilecek hususlardır.

İbrahim Hilmi devrin siyasi akımları içerisinde kendisine yayıncılık çalışmalarıyla bir yer bulurken, gerileme ve çöküşten kurtulmanın yolunu eğitimde görür. Bu sebeptendir ki, ilmihal konuları içerisine öğrencilerde milli duyguları uyandıracak ve ülkesini her an koruyacak, vatani için çalışıp kalkındıracak davranış esaslarına yer verdiği sonucuna varılmıştır.

İlmihalde kullanılan önemli bir yöntem de konuların altında tekrar amaçlı sorulan soruların bulunmasıdır. Bunlar öğrencinin okuduğu ya da öğrendiği konuyu tekrar etmesini sağlamak şeklindedir. Ayrıca bazı konularda İzah başlığı altında açıklamalara yer vermesi bir sistemi benimsediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya. (2012). Türk Eğitim Tarihi. Pegem A Yay., Ankara.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. (1326). Müslüman Çocuk Yeni İlmihal.
- Çığıracan, Tüccarzade İbrahim Hilmi. (2009). Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri, (yn haz.) Başak Ocak, Libra Kitap Yay., İstanbul.
- Erşahin, İsmail. (2004). Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan Hayatı ve Eğitim Görüşleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gündüz Mustafa (yn haz.). (2013). Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yay., Ankara.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. (2001). Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920), M.Ü.İ.F.V. yay., İstanbul.
- Ocak, Başak. (2003). Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi, Müteferrika Yay. İstanbul.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi. (1997). Avrupalılaşmak, (yn haz.) Osman Kafadar, Faruk Öztürk, Gündoğan Yay., Ankara.

Tüccarzade İbrahim Hilmi. (2000). Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz, (yn haz.) Melek Dosay Gökdoğan, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Yakut, Esra. (2014). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mekteplerde Dinî Eğitim, Kebikeç, 37, ss.19-34.

Zengin, Zeki Salih. (1997). Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.